

Filip Galović

JEZIČNE OSOBITOSTI MJESNOGA GOVORA LOŽIŠĆA NA OTOKU BRAČU

Filip Galović, Zagreb, prethodno priopćenje

UDK 811.163.42'282(497.5)(210.7 Brač)

U ovome su radu prikazani rezultati istraživanja mjesnoga govora Ložišća na Braču. U članku se donose fonološke, morfološke te osnovne sintaktičke značajke. Analizirane jezične značajke potvrđuju da ložiški govor pripada južnočakavskomu dijalektu i da dobro čuva čakavske odlike.

Ključne riječi: *Ložišća; otok Brač; fonologija; morfologija; sintaksa; južnočakavski dijalekt*

Uvod

Naselje *Ložišća* smješteno je na zapadnome dijelu otoka Brača, nekoliko kilometara od mora prema unutrašnjosti otoka, a ime je dobilo po „terenu na kojem se uzgaja loza” (Šimunović 1972: 115). Mlađega je postanka: razvilo se u XVII. stoljeću, a osnovale su ga obitelji iz susjednih Bobovišća (navodno Krstulović-Lozić, koji su bili i prvi stanovnici). S obzirom da su se Ložišća brže razvijala od starijih Bobovišća, i da je stanovništvo vrlo brzo brojčano preraslo Bobovišća, nazivana su *Vělo Selō*, a Bobovišća *Mōlo Selō*.

Mjesto se ističe i po nekim znamenitostima. Jedna od skladnijih bračkih crkava bogate unutrašnjosti – župna crkva sv. Ivana i Pavla – sagrađena je 1820. godine. Iz 1881. godine potječu poznate ložiške orgulje, najveće Bazzanijeve na hrvatskome prostoru. Iz druge je polovice XIX. stoljeća zvonik, djelo Ivana Rendića, koji je jamačno najljepši brački zvonik. U okolici Ložišća nalazi se i ranoromanička crkvice Gospe Stomorice (u narodu *Stomōrica*), u koju se i danas redovito hodočasti i koja je postala simbolom mjesta. U naselju se posebnim zdanjem izdvaja kuća (izgledom palača) obitelji Nazor sagrađena koncem XVIII. ili početkom XIX. st. Most Franje Josipa, zanimljiv spomenik izgrađen za vrijeme austrijske uprave, nalazi se uz samo mjesto i danas je nezaobilazna postaja svih posjetitelja ovoga dijela Brača.

Ložišća su tipično mediteransko naselje usred kamena s malo plodne zemlje. Radišnost i marljivost Ložiščana poznata je širom Brača jer su stanovnici oduvijek bili predani škrtoj zemlji koju su neumorno obrađivali, pa je tako i danas. Masline, vinova loza i uzgoj povrća, a i stoka, dio su ovih ljudi. U XIX. stoljeću naselje je imalo oko 800 stanovnika, početkom XX. stoljeća oko 1500., i otada se broj stalno smanjuje pa danas ondje živi samo 150-ak žitelja.

Ovo mjesto, treba reći, brzo izumire: stanovnici, organizacije, događaji, ustanove. Međutim, ipak se još osjeća onaj „starinski duh” koji živi u nekim pučkim pobožnostima i veličanstvenim procesijama, u starome liturgijskome pjevanju, u danima poklada, te u božićnome vremenu u tradicijskim običajima.

Živ je i dobro se sačuvao ložiški govor koji se pokazuje kao čvrst sustav. Svakako veseli činjenica da i stanovnici mlađe dobne skupine¹, dobro upivši govor starijih generacija, danas brižno njeguju vlastiti govor. Ložiški idiom dobro čuva staro stanje, pa je zanimljiv na svim jezičnim razinama.

1. Istraživanje govora Ložišća

Terensko je istraživanje obavljeno u prosincu 2012. i u veljači 2013. u nekoliko navrata. Upitnikom su provjeravane značajke govora na svim jezičnim razinama, a s govornicima su vođeni i razgovori o njihovu životu, prošlosti, narodnim običajima, povezanosti s crkvenim pobožnostima koje su im od velikoga značaja, o zanimljivim događajima i ljudima nekoć i danas itd. Ciljano su ispitivani i snimljeni Frane Rakela – Zrno (rođ. 1923.) i Jure Ivko (rođ. 1934.), čiji su govori pažljivo proučeni. Također su pomno praćeni, dijelom snimljeni i proučavani govori Mate Bradašića (rođ. 1929.), Katice Sapunar (rođ. 1930.), Helene Valerijev (rođ. 1946.), Ine Marinović (rođ. Lučić) (rođ. 1949.), Stjepana (Štefe) Domića (rođ. 1950.). Neki su informatori naknadno kontaktirani u svezi s pojedinim jezičnim karakteristikama ovoga idioma, pa su i oni znatno pripomogli: Augustina Antičević (rođ. 1939.), Nikša Hrzić (rođ. 1970.), Frane Rakela – Zrnota (rođ. 1982.) i Melita Rakela (rođ. 1986.). Svi su otvoreno i rado pristupili istraživanju te time mnogo pridonijeli. Svima im zahvaljujem!

2. Iz fonologije

2.1. Vokalni sustav

Vokalni sustav mjesnoga govora Ložišća ima sedam jedinica: /a/, /e/, /e̞/, /i/, /o/, /o̞/, /u/. Silabem je i /r̥/.

¹ Ovo naglašavam jer se u nekim bračkim mjestima čakavski govor u mlađih generacija gubi (usp. Galović 2012: 87-100). Ložišća su mjesto s drugačijom situacijom jer je i samo naselje prirodno izoliranije, odnosno nije toliko otvoreno raznolikim utjecajima, kontaktima i turizmu.

Vokal /a/ ima svoju specifičnost. Dugo /ā/, ako je primarno, u pravilu se zatvara (prelazi u /ō/). Ako je /ā/ sekundarno (koje je nastalo duljenjem kratkog /a/ u otvorenome slogu i u slogu koji nije zadnji), ono se ne zatvara. Dakle, /ā/ se ovjerava i kao /a/ i kao /o/. M. Hraste (1940: 13) u istraživanju je govora otoka Brača zabilježio da samoglasnik /a/ „bez obzira na njegovo postojanje, u dugim slogovima izgovara se zatvoreno, u većini mesta gotovo kao diftong *oa* (obratno nego u nekim mestima na Hvaru) i to tako da mnogo jače čujemo prvi glas *o* nego drugi *a*”. Navedeno potvrđuje i P. Šimunović: „Najočitija zatvorenost očituje se na vokalu /a/. U dugim slogovima on je preko diftonga (...) prešao u /ō/, kako je u većini naselja. Kako su se na sva tri otoka [Brač, Hvar, Vis] dugi vokali u odredjenim položajima pokratili nakon prijelaza /ā/ > /ō/, zatvorenost vokala /a/ je ostala, pa je umjesto /ā/ u zanaglasnom slogu nakon skraćivanja kvantitete dobiveno /o/” (1977: 10, 11).

Vokal /e/ u dugim se slogovima redovito je /e/, dakle zatvara se: *gvančera* (‘poslužavnik’), *kadēna*, *pērje*, *potēzāt*. U kratkim slogovima zabilježeno je neutralno /e/: *kanēla* (‘cimet’), *lemōzina* (‘milostinja u crkvi’), *srdēla*, *velēti* (‘mnogo’, ‘podosta’).

Vokal /o/ u dugim slogovima ovjeren je kao /o/, koji ima zatvoren izgovor: *dōć*, *fōrca* (‘snaga’), *karijōla* (‘kolica’), *lōvāc*. U kratkim slogovima ostaje kao neutralno /o/: *bolesnik*, *brōkva*, *išporkāt*, *kilō*. U nekim se prilikama vokal /o/ izjednačio s /u/: *hubōtnica*, *plafūn*, *ubūć* (*ubučen*, *ubūkli*).

Vokali /i/ i /u/ u dugim i kratkim slogovima realiziraju se neutralno i nemaju određenih posebnosti: *prašina*, *redikul*, *skīdāt*, *smih*; *bogatūn*, *lumbrēla*, *mašūr*, *pjūvāt*.

Tablica 1. *Kratki vokali*

vokal	naglašeni	nenaglašeni	
		prednaglasni	zanaglasni
a	ćapāt, kalumāt, planinā	kašūn, pañcēta, zañōt	bahūja, konōba, motīka
e	cēsta, krēpon, sakēt	berīta, letī, meštrōvica	bāle, dvōdese, žēšće
i	gīra, nikolīko, okasnīt	Cvītnīca, isplēst, tamijōn	ogādīt, pātīli, višćica
o	dobrō, dōškot, komōra	bokūn, gvozđēni, svojū	mlādos(t), nāko, pomālo
u	krūnica, težōkū, ūzbrdo	kupūs, kurōt, subōta	garīful, klōnut, razdīlu

Tablica 2. Dugi vokali

vokal	naglašeni	nenaglašeni	
		prednaglasni	zanaglasni
a	jăstog, jemătva, mătter	-	-
e	debêl, pedesê(t), zêje	blêjăt, desêġak, narêđî	-
i	bîlna, komîn, škîna	bîlò, blîzù, žîvën	-
o	krnevôl, pôlma	dôdû, konôlî	-
o	macôla, karijôla	pôlnê, lôvâc	-
u	bûža, kantûn, posût	gûjâ, jûbôv, polûd ît	-

U bračkim se govovima slogotvorno /ɾ/ ovjerava bez popratnoga samoglasničkoga elementa. Situaciju s popratnim glasom uz /ɾ/ bilježimo jedino na južnome dijelu otoka Brača, u Bolu, što je utjecaj susjednoga Hvara (Jelse i Staroga Grada) gdje je ta pojava učestala, kao i na otoku Visu. U ložiškome je govoru /ɾ/ uvijek bez popratnoga samoglasnika, može biti i naglašeno i nenaglašeno, i uvijek je kratko: *břz, grmît, křst, prvîn, sřce, trpît, Zřno* (nadimak). Također, valja istaknuti i razvoj sekundarnoga /ɾ/² koje se javlja nakon otpadanja nekoga samoglasnika (najčešće kratkoga /i/ ili /e/) koji je uz njega. Ono u ložiškome u pravilu dolazi, no iznimno se (u nekih govornika i u nekim primjerima) neće razviti: *břme, grhotâ, mřža*, ali *sřća, vřća*. Slično je i u riječima s prefiksima (i prijedlozima) *pre-* i *pri-*: *prgovôrât, přko, prlôni(h)/prkolônih, prmaknût, prpovîdât, prtôkât*, ali *preporučît, prežâlît*. Pokazat će to i primjeri u tekstu iz Šimunovićeve *Čakavske čitanke*³ (2011: 53): *prglêdo, prnî(t)*, ali *pofřigoli*⁴, *udřila, vřimena*. Zaseban je slučaj kada je samoglasnik uz /r/ dug, tada neće doći do spomenutoga razvoja: *crikva, drîvo, sridâ*.

Tablica 3. Samoglasno /ɾ/

naglašeno	nenaglašeno
kratko	
přst	krcăt
tvřd	pršût
umřla	raštrkât

² Pojava je vrlo česta u Milni, Ložišćima, Škripu te nešto manje u Dračevici (Šimunović 2009: 24).

³ P. Šimunović donosi nekoliko kraćih tekstova ložiškoga govora. Dio je snimio M. Hraste 1938. godine, a dio poljski čakavolog Z. Wagner 60-ih godina. Svjedočimo, dakle, da se sekundarno slogotvorno /ɾ/ nije ni u starijih generacija sasvim dosljedno realiziralo, pa tako ni u današnjem govoru. Usporedbe radi, susjedni govor Milne i danas dobro čuva sekundarno slogotvorno /ɾ/ (usp. Galović 2012: 89).

⁴ Isto će izreći i najstariji ispitanik: *Bîlo bi pršurôt se pofřigolo... tò bi bi svâk pofřigo*.

Kontinuanta je praslavenskih */ɤ/ i */ɤ/ (> /ə/) samoglasnik /a/: *danās, maglā, pētāk, stablō*. Zabilježeni su i refleksi /o/ (< a < /ə/), što je novija pojava: *dōn, sōn; dāsok* G mn., *ovōc* G mn.

Ovaj govor nije sačuvao slogotvorno */l/, ono je u svim primjerima dosljedno zamijenjeno s /u/: *dubōk, jābuka, mučāt, napūnit, sūza, svučēn, vūc, žutīca*. Ipak, ovjereno je sekundarno slogotvorno /l/, koje se najbolje može čuti u izgovoru naziva mjesta 'Milna' i u izvedenica: *Ml̄nā/Ml̄nō, u Ml̄nū, Ml̄nārani(n), ml̄nōrski*.

Na čakavskome se terenu prednji praslavenski nazal */e/ reflektirao dvojako: kao /a/ iza nekih palatalnih suglasnika po formuli *j, č, ž + e > ja, ča, ža* te kao /e/ iza nepalatalnih suglasnika. U bračkim su govorima ovjerena oba prijelaza. M. Hraste (1940: 16) je, osim primjera *jazīk* i *zajōt*, zabilježio da su sva mjesta na Braču sačuvala prijelaz /e/ > /a/ i u primjerima „*žā(t), požā(t)* n. pr. on̄ će požāt dītelinu; ali se čuje: *žātva* i *žētva*. *Žātva* sam čuo u Gornjem Humcu, Pražnicama, Ložišću i Bobovišću". U ložiškome se govoru dobro sačuvao glagol *zajōt* ('zajmiti', 'posuditi') i imenica *zōjōm: Vā da mi zōjmeš pīneze*. ('Trebaš mi posuditi novce.').; *Zajōla san nu vēštu ka(l) je išla u svācu*. ('Posudila sam joj haljinu kad je išla na svadbu.').; *Dignućemo zōjōm po ondā ugrōdī(t) kūcu*. ('Dignut ćemo kredit pa onda sagraditi kuću.'). Premda je oblik 'jazik' jedan od rjeđih primjera koji je zadržan u mnogim čakavskim govorima, Ložiščani upotrebljavaju obje mogućnosti: *jazīk* i *jezik*⁵. Oblici *žātva* i *žētva* ne upotrebljavaju se, a glagol glasi *požānot*⁶: *Rēkla san mu da nekā požāne našu nīvu, da ću mu dobrō plōtī(t)*. Namjesto njega običnije je u govoru *pokosīt: Prōšlu šetemōnu je pokosī cili dolāc*. Na istome mjestu M. Hraste je naveo: „Jedino u mestu Ložišću na celom Braču kažu: *žōja* i *žēja* i samo: *žōdan, ožōdnī(t), ožōdnin, ožōdnīš, ožōdni...*". I u Šimunovićevu *Rječniku*, kao primjeri tipični za ovaj idiom, stoje *ožōdnīt* (2009: 628), *žōdan* i *žōja* (2009: 1087). U današnjem ložiškome govoru sve potonje primjere ne potvrđujemo jer se većinom kazuje *ožēdnīt, ožēdnin, žēdan*, a 'žeda' glasi *žēja*. Sporadično su ovjereni *žōdan* i *žējan (ožejała san)*⁷. U svim je drugim primjerima, i iza palatala i iza nepalatala, posvjedočena promjena /e/ > /e/: *glēdat, klēt, mēso, pamet, počēt, telētina*.

Praslavenski stražnji nazal */q/ u ložiškome se govoru dosljedno odrazio kao /u/ što se očituje u primjerima: *gōlub, jučerašņu A jd., mūž, pūknut, rūgā(t) se, subōta, sūdīt, trūbā, večēru A jd., zūbi N mn., ženū A jd.*

Praslavenski fonem *jat* (* /ě/ > */e/) uglavnom se razvio u /i/. Vrlo su rijetka odstupanja, stoga ovaj govor svrstavamo u ikavske govore. U korijanskim morfemima ovjereno je: *linōst, mīsec, mīsto, sikīra, zvīzdā*; u relacijskim morfemima: *sēbi, tēbi, bilīh,*

⁵ Zanimljivo je da su upravo najstariji ispitanici potvrdili *jezik*. Jedan kazuje: *Jezič je ovō (u jūstima), a mōge bī(t) talijōnski, nēmaški jezič...* Drugi ispitanik, nekadašnji mesar, također: *Jezič se rēče, jer znōš, mī smo prodovāli jezič od volā i zvōli smo ga 'jezič'*. Od ostalih ispitanika veći je dio potvrdio *jazīk*, a manji *jezič*.

⁶ Jedna je informatorica spomenula da je od starijih davno čula *požāt*, ali da se to više ne upotrebljava.

⁷ Gotovo svi ispitanici kazuju: *ožēdnī san, ožēdnīla san; žēdan san, žēdna san/žēlna san*. Oblik *žōja* nitko nije potvrdio, nego *žēja: Nočās me čapāla takōva žēja; Žēja mi je od onēga pršūta*. Dvije su ispitanice potvrdile oblik *žōdan*, a druga potvrđuje još i *žējan* i *ožejała san*.

onih, slabiji, stariji; u tvorbenim morfemima: kolino, nedija, ostarit, trpiti, dvi. Kao i u drugim bračkim govorima, i u ovome postoje uobičajeni ekavizmi, koji se javljaju u ograničenome broju primjera. M. Hraste (1940: 17) donosi neke primjere karakteristične za bračke govore, u kojima se *jat* realizirao kao /e/: „Zamenu ovoga glasa sa e nalazimo u istim rečima kao i na Hvaru, dakle: *vēnac*, *ozlēđīt*, *ōzleda*, *starešīna* i *starišīna*, *ōseka*, *osēknūt*, *zēnica* i *zīnica*, *vēja* i *vīja*, *sēst*, *sedīt* i *sidīt*, *sedīn* i *sidīn*. *Ovamo bi se mogle ubrojiti i reči: zanovētā(t)*, *kōren*, *kōrenje*, *iskorēnī(t)*, *gōre*, *dōle* i *gōri*, *dōli*, *ōvdē*, *ōndē*.” Slično opaža i P. Šimunović (2009: 23): „U njima [bračkim govorima] se ipak nalazi nekoliko ekavizama kao npr. u leksemima: *vēnac*, *ōzleda*, *kōren*, *telesō*, *starešīna*, *osēknūt*, *ozlēđīt*, *zanovētāt*, *prēna* (...), *vretenō*, *ōbe*, *ōbedvi*, *Bēlić*, *kōstret*, *jāstreb*, *sest*, u kojem je e vjerojatno ujednačen prema prezentu *sēdō”. Sve ove primjere u današnjem govoru nećemo ovjeriti. Leksem *vēnac*⁸ više se ne upotrebljava, a zamjenjuje ga *krūna*. Glagol *ozlēđīt* odnosno *ozlidīt* ne koristi se pa ga zamjenjuje glagol *rānit se* (*rānila se*, *rānilu su se*) ili *razbīt* (*razbī je ruku*, *nōgu...*), pa čak i *ruvināt* (*ruvinō se*, *ruvināla se*; *ruvināla je rāme*). Ako netko ima ‘ozljedu’, kaže se da *īmo rānu*. Mjesto *starešīna/starišīna* u Ložišćima se rabi riječ *poglavōr* (*u selū*, *u mīstu*) odnosno *poglāvica*⁹, a ako je netko „glavni” unutar kuće, onda se kaže da je *glōvā kūće*. Od dva spomenuta oblika *zēnica* i *zīnica*, koristi se samo *zēnica*. Upotrebljava se isključivo glagol *sēst* (*sēden*, *sē je*, *sēla je*). Govornici će također rijetko kada reći da treba nešto *iskorēnī(t)*, češće se kazuje da treba nešto *izvādīt*, *izgūlīt*, *izvūc*, *istribīt i(z) zemjē*. Dolazi u obzir i glagol *unīštīt* (*Vajō unīštīt svū koprīvu če jē narēsla uza spinōt*). Očito je, dakle, da se neki leksemi ne upotrebljavaju, odnosno da se zamjenjuju s drugim leksemima, ili se umjesto njih koriste neke sintagme¹⁰. Oblici *ōvdē* i *ōndē*¹¹ jamačno nisu u upotrebi nego (*o*)*vōdē* i (*o*)*nōdē* (*Mī bimo stōli vōdē na oltōr*, *ōndā bimo zapīvoli ‘Gospodīne, otvori ūsne mojē’, a pōp bi bī nōdē*, i *ōndā bi olgovori na īstu melodīju*), dok se uz oblike *gōre/dōle* i *gōri/dōli* koriste i kraći *gōr/dōl*. Glagol *zanovētāt*¹² malokad dolazi, ali je potvrđen (*Ka je bī u Ložišće tīn pōp*, *ūvi je zanovētō da nekā pīvomo ‘Glōriū’ po latīnski*). Riječ *kōren* svakako je u upotrebi, no treba istaknuti da se zamjenjuje i sa *žile* ili u nekim slučajevima s riječi *hrēb* (*hrēb (ol) māsline*, *mūrve*, *nēšpule...*)¹³. Sasvim su sporadični primjeri jekavskoga refleksa *jata*, a nalazimo ga primjerice u riječi *svjēdožba*.

⁸ Nekoć su djevojke plele vijence i stavljale na glavu. Danas toga običaja više nema, stoga se i leksem u tome značenju ne upotrebljava. Mjesto *vēnac* čujemo *krūna* i znači ‘pogrebni vijenac’ koji se nosi u pogrebnoj povorci pred lijesom (*Kal je umrla, imāla je devetnā(j)st krūnih īspr(i) kasila, a bīla je črni jāval*).

⁹ Starija ispitanica kazuje: *Tō ti je poglavōr u selō: kurōt, mēštar...* (‘župnik’, ‘učitelj’). *A mēne je mojā māt ūvi zvōla da san poglāvica, tōbože ‘glavnō’*.

¹⁰ Vrlo je zamjetno kod svih govornika da riječi koje ne upotrebljavaju, odn. nisu u njihovu sustavu ili im nisu sasvim bliske, neće nipošto ovjeriti kao moguće u ložiškome. Npr. *Ozlēđīt? Ma kākvi, nika tō ne bī rēkla nīti san čūla po selū...*; *Břz se prīn i govorīlo starešīna, ma tō se sāl(l) ne govōri*. U takvim će slučajevima radije koristiti neke sintagme ili opisno objasniti.

¹¹ U nastanku priloga *ōvdē* i *ōndē*, prema Skoku (1972: 578), mogli su doći i sufixs *-dē* i sufixs *-de*, pa nije riječ o ekavskome refleksu *jata*, nego o sufixsu *-de*.

¹² Većina će obavjesnika *zanovētāt* zamijeniti s: *zabušovāt*, *zaprdōvāt*, *nūrhōt/nūrkōt*.

¹³ Riječ *hrēb* ima drugačije značenje: „trupac iz posjećenog drva u zemlji (i izvan zemlje do debla)” (Šimunović 2009: 285), no upotrebljavat će se ako je riječ o „većem” korijenu, o donjem dijelu veće biljke ili stabla.

Čakavska je svojstvenost i postojanje tzv. jake vokalnosti. U nekim čakavskim govovima potvrđujemo primjere *kadi/kade, malin, maša, Vazam, važgati*. U ložiškome ove primjere¹⁴ ne pronalazimo, ali možemo zasvjedočiti *vazê(s)t* odnosno *vazîmat/vazîmot, pasî* N mn. i umanjenicu *pasîć*.

Kod pojedinih čakavaca i štokavaca u nekim primjerima iza /r/ dolazi do promjene /a/ > /e/. M. Hraste ističe (1940: 15) da je ovo „osobina staroštokavskoga i čakavskoga dijalekta ovoga kraja, a naročito ostrva Brača sačuvana još iz starijih vremena. (...) Ovu crtu štokavci pomalo gube, a i neki čakavci, ali se na Braču u sva tri korena dobro čuva”. U ovome se govoru javlja prijevoini lik sa samoglasnikom /e/ u osnovama glagola ‘krasti’ i ‘rasti’, odnosno sekvencija /-ra-/, /ra-/ ostvaruje se kao /-re-/, /re-/: *kredêš, ukrê je, ukrêla je; rêstêš, narêša je, izrêšli su*. Isto ovjeravamo u imenici *rêbâc (rêca, rêcu)*. Promjena /o/ > /e/ ovjerena je u primjeru *grêb*, ali *grôbje* (češće *kopošônta*).

2.2. Konsonantski sustav

Konsonantski inventar sastoji se od 23 fonema.

/b/, /c/, /č/, /t/, /d/, /đ/, /f/, /g/, /h/, /j/, /k/, /l/, /m/, /n/, /ń/, /p/, /r/, /s/, /š/, /t/, /v/, /z/, /ž/

Konsonantski sustav ovoga govora ima tipične čakavske značajke: postojanje palatoalveolara /t/ i /đ/, izostanak fonema /ʒ/ i /ʒ/, gubitak fonema /ɹ/, stabilnost fonema /h/, čuvanje fonema /f/.

U ložiškome govoru nalazimo tipični čakavski /t/¹⁵. Ovaj fonem dolazi kao bezvučni parnjak zvučnomu /đ/.

Afrikata /č/ izgovara se nešto umekšanije pa je riječ o „srednjem č”¹⁶.

Spirant /ž/ javlja se na mjestu gdje se nije razvio fonem /ʒ/: *svjêdožba, žêp, žîgerica*.

Fonem /v/ dio je konsonantskoga inventara i čuva se u svim pozicijama u riječi: *čôrov, mûtov, nevôja* (‘bijeda’), *plahîv, povîrovot, vâdit, vêtula* (‘lepeza’), *vîtar, žîlov*. Osobina je čakavskih govora da se /v/ reducira kada se nađe „kao drugi član početne suglasničke skupine u slogu ispred sonanta /r/ unutar istoga ili susjednoga sloga” (Lukežić 1998: 101, 102). Ista je situacija i u primjerima sa slogotvornim /r̥/. U ložiškome govoru to potvrđujemo u riječima *sekŕva* i *srbîti*, ali: *četvrtâk, četvŕti, tvŕdo, vrâna*.

Fonem /f/ često dolazi u riječima stranoga podrijetla, a u ovome govoru ima stabilno mjesto: *falît* (‘pogriješiti’), *famêja, fažôl* (‘grah’), *finît, fôrca* (‘snaga’), *fremât, infîšât* (‘umisliti’), *ofendî(t) se* (‘naljutiti se’), *oficîr, profesûr, šufît* (‘tavan’). Kao posebnost

¹⁴ Samo se iznimno može čuti *vazmêni*: *Mî ti îmomô melodîje za advênat, božîčno vrîme, korîzmu, vazmêno vrîme* i za *prôste nedîje, ôbišne... a za mŕtve je drûgo*, dok *Vazôm* moji informatori nisu potvrdili.

¹⁵ U primjerima fonem /t/ bilježimo grafemom (ć).

¹⁶ Izgovora se na način da „vrh jezika slabo dodiruje prednje alveole i gornje zube, dakle je negdje na pola puta između donjih zuba (što je karakteristično za štokavsko ć) i uzdignutog položaja prema alveolama (što je karakteristično za č)” (Moguš 1977: 65).

ovoga govora M. Hraste (1940: 27) je naveo i prijelaz /f/ > /h/ u primjerima *humã(t)* ('pušiti') i *hũmalo* (prema Hrasti: „čovjek koji je od najmlađe dobi počeo da puši”), a P. Šimunović (1977: 17) je potkrijepio primjerima *humõr* i *humãt*. Svi ispitanici danas rabe oblike bez promjene: *fũmalo*, *fumõr* i *fumãt*¹⁷. Potvrđen je i ložiški nadimak *Fũmalo* ('Ante Valerijev').

Fonem /h/ dio je konsonantskoga sustava ovoga govora i možemo ga ovjeriti u svim pozicijama u riječi: *buhã*, *grhotã*, *hihotãt*, *hõtít*, *iskũhot*, *krũh*, *mihũr*, *mõhãt*, *ohlõdít*, *orĩh*, *sũho*. Gubi u netipičnoj konsonantskoj skupini /ht/: *tít*, *tĩli smo*, *tĩ je*. Imenica *armõnika* jedini je u ovom istraživanju zasvjedočeni primjer gdje se /h/ reducira u početnome položaju, a u prilogu *õlma* ('odmah') u završnome. Specifična je situacija i u slijedu /hv/ koji rezultira fonemom /f/. To svjedoče i M. Hraste (1940: 27) i P. Šimunović (2009: 26) navodeći niz primjera, a između ostaloga i *Fõr* ('Hvar'). I u današnjem govoru Ložišća fonem /f/ redovito je rezultat izmjene skupine /hv/: *fõlã*, *fõljen*, *zafõlít*, ali uglavnom ostaje *Hvõr*¹⁸.

Praslavenska skupina */di/ i starohrvatska konsonantska skupina /døj/ realiziraju se dvojako: a) kao /j/: *õnjel*, *mlãji*, *slãji*, *tũji*, *rõjen*; b) kao /d/: *obrõđen*, *usõđen*, *zagrõđen*. Osim u glagolskome pridjevu trpnome, /d/ se javlja i u nekim primljenicama ili riječima stranoga podrijetla: *D'anina*, *d'elõž* ('ljubomorán'), *D'ino*, *d'ir*.

Praslavenske */zgi/ i */zdi/ te starohrvatske konsonantske skupine /zgj/ i /zdj/ imaju refleks /žj/: *dažjít*, *mõžjoni*; uz /zj/: *grõzje*.

Skupine */ti/ i /tøj/ jotacijom rezultiraju okluzivom /t/: *brãca*, *kũca*, *mladĩc*, *nõc*, *rõc*, *sviãã*, *vrĩca*.

Praslavenske konsonantske skupine */ski/ i */sti/ te starohrvatske /skøj/ i /støj/ dale su za rezultat skupinu /št/: *daščica*, *kĩščã* ('klijesta'), *nataščẽ*, *ščẽta*, *ščõp*. Po ovoj osobini mjesni govor Ložišća svrstavamo u šćakavske govore.

Praslavenska skupina */çr/, koja se obično zadržala u konzervativnijim jezičnim sustavima, i u ovome je idiomu ostala neizmijenjena: *çrivo ol prõjca*, *çrjẽno zemjã*, *çrni jãval*, *çrvi ù zemju*. Tako i ložiški nadimak *Çrñica* (prema *çrñ*).

Konsonantska skupina /št/ ima dvojako podrijetlo. Nastala je: a) od stare skupine /çt/: *poštẽn*, *poštivãt*; b) od skupine /st/ u primljenica: *štajũn* ('sezona', 'godišnje doba', 'određeno vrijeme'), *štufã(t) se* ('dodijati', 'zasititi se'). U primljenica nastaju i skupovi /šk/ i /šp/: *škarpina* ('Scorpeana serofa', vrsta morske ribe), *škãtula* ('kutija'), *škivãt*

¹⁷ Najstariji ispitanik navodi: *Võ na kũcu? Tõ je fumõr. Mãlo ti se rõce ðimjak. Vẽce fumõr*. Na moje pitanje 'Što upravo radite?', drugi ispitanik kazuje: *Pũsin... Mõže se rẽ(c) pũšít, ma mi rẽcemo fumãt, fumõn*. Oblik *fũmalo* danas se upotrebljava u značenju 'onaj koji mnogo puši'. Starija je ispitanica sama istaknula da su njezini majka i otac govorili *humãt*, *humõr*, *hũmalo*, ali da se danas tako ne govori.

¹⁸ Većina je informatora, osim dvije informatorice, izgovorila *Hvõr*. Na naknadno pitanje „Kazete li ikada 'Fõr' umjesto 'Hvõr'?", svi stariji informatori izričito potvrđuju oblik *Hvõr*. Etnici su, ipak, *Forãnin* i *Fõrka*. U drugim je primjerima promjena dosljedno provedena: *Strõšno te pofõlĩ da si lĩpo svĩri u nedĩju*; *Po starĩnsku bimo bìli rẽkli 'Fõljen Bõg', a sãda rẽcemo 'Fõljen Īsus'*; *Ma tõ je nesrĩca, sõmo sẽbe fõlĩ* i *uzvisĩje*.

(‘izbjeci’, ‘nestati’), *škũro* (‘mračno’); *špijät* (‘odati’, ‘tužiti’), *špõrät* (‘štedjeti’), *šporkĩca* (‘prljavština’).

Na granici prefiksalnoga i korijenskoga morfema u prezentnoj osnovi kompozita glagola ‘ići’ (< *idti) ostvaruje se skupina /jd/: *Ako nõjdeš lĩbar, donēs mi ga.* (‘Ako pronađeš knjigu, donesi mi je.’); *Kal dõjđete u Ložišće, põćemo u ĩne na bićerĩn.* (‘Kad dođete u Ložišće, otići ćemo kod Ine na čašicu.’); *Sād izõjđĩ!* (‘Sada izađi!’). Skupina /jt/ u infinitivnim osnovama glagola prefigiranih s glagolom *idti nije potvrđena (/jt/ > /tj/ > /ć/): *dõć, izõć, nõć, põć* i dr.

Sonant /j/ kao protetski glas zabilježen je u prilogu *jõpet*¹⁹ i imenici *jũsta*. Ovu značajku nalazimo i u starijih i mlađih govornika te se dobro čuva: *Bõje da začepiš jũsta!* (‘Bolje da zatvoriš usta!’), *Jõpe(t) je sĩnoć bila u nõs na kafũ.* (‘Opet je sinoć bila kod nas na kavi.’).

Pojava prijelaza završnoga /-m/ u /-n/ karakteristična je za govore duž jadranske obale, kako čakavskih, tako i nečakavskih, pa je riječ o tzv. adrijatizmu. Promjenu uočavamo u glagola u 1. l. jd. prezenta: *govõrin, grẽn, vĩdin*; u imenica: *kobĩlon, selõn, trãktoron*; u brojeva: *u prvẽn, u stõten*; u pridjeva: *bĩlin, lĩpin, kafẽnon* (‘smeđom’); u zamjenica: *kojĩn, mojõn, vãšin*; u priloga: *odjednõn, uglavnõn, većinõn*. Kada je riječ o dočetu leksičkoga morfema promjenjivih riječi, najčešće jednosložnih, tada /-m/ ostaje: *grõm, kũm, pitõm, srõm*.

U ložiškome je, poglavito u starijih govornika, u nekim primjerima nerijedak slučaj u I jd. i 1. l. jd. prezenta da nazalnost prelazi na samoglasnik koji prethodi završnomu /-n/: *jãgodoⁿ, perũnõⁿ* (‘vilicom’), *popõⁿ, smõkvoⁿ; dõjeⁿ, ĩškeⁿ, ludũjeⁿ, mĩsliⁿ, pĩvoⁿ.*

U čakavskome se narječju, prema Mogušu (1977: 82), završno /-l/ javlja u dvjema skupinama: u jednu ulaze imenice i pridjevi, a u drugu muški rod glagolskoga pridjeva radnoga. Uzimajući to u obzir, čakavski teren možemo podijeliti na nekoliko zona. U prvoj se završno /-l/ čuva u imenica i glagolskih pridjeva. U drugoj se zoni čuva u N jd. deklinabilnih riječi, no izostaje u glagolskome pridjevu radnome. U mjesnome govoru Ložišća ono se čuva: a) na dočetu unutrašnjega sloga: *dõlci, kõlci, mũlci*; b) na dočetu u imenica: *postõl, sõl, vřtal*; c) na dočetu pridjeva: *bĩl, cĩl, kĩsel*; d) na dočetu priloga: *põl*. Uvijek se reducira u jednini muškoga roda glagolskoga pridjeva radnoga: *dĩgnu, izgorĩ, namorõ se* (‘zaljubio se’), *plãko, potonũ, prõdo, rẽka, ućinĩ, začũdi*.

Depalatalizacija fonema /ń/ potvrđena je u primjerima *ditĩnstvo* i *jõnca* G jd.

U govoru Ložišća depalatalizacija zahvaća i konsonant /ļ/. Možemo zasvjedočiti niz primjera u kojima je fonem /ļ/ zamijenjen fonemom /j/: *kãšaj, kũč, Krõj* (nadimak ‘Tonko Barišić’, tako i njegova kći *Zõrica Krajĩca*), *ponedĩjak* (češće *prvĩn dõn*), *ũje, vejjãca, zẽje, žũj*. U primjerima epenteze /l/ izostaje (/põj/, /bõj/, /võj/, /mõj/ > /pj/, /bj/, /vj/, /mj/): *kũpjen, dẽbje, blagoslĩvjãt, zemjã*. U manjem broju riječi fonem /ļ/ može biti

¹⁹ Primjer *jõpet* čuje se i kao: *jõpe(t), jẽpe(t)* i *jẽpeta*.

supstituiran fonemom /l/: *plěskot, Žělka*. U nekim se primljenim leksemima javlja nesliven izgovor jedinica /l/ i /j/: *evand'ěl'je, l'jětovat, l'il'jan*.

Za čakavsko je narječje karakteristično i pojednostavnjivanje suglasničkih skupina. U istome slogu slabi napetost konsonanata udaljenijih od vokala (Moguš 1977: 86). P. Ivić govori o težnji „da se iz sistema uklone grupe sastavljene od dvaju šumnih konsonanata...” (1981: 74). U ložiškome se govoru pojednostavnjivanje odvija na ovakav način: a) afrikata se zamjenjuje frikativom: *Gřška, mǎška, praška* ('pračka'), *bōraški* (od 'borac', često u sintagmi *bōraška pēnzija*), *brōški, mūziški* (od 'muzika', često u sintagmi *mūziška skūla*), *težōški, đūgaško, junāško*; b) okluziv se zamjenjuje sonantom: *jelněga, kalgōd, olnit, olsič, pōlbradak, pōlkova, polpisāt, zōlni*. Ovakve zamjene mogu se ovjeriti u prilozima, prijedlozima te u prozodijskim cjelinama: *hodit pul crikve* (< put, 'prema'), *pol zemjōn* (< pod), *ol Dračevice do Ložišć* (< od), *kal je bi* (< kad); c) okluziv otpada: *bogāstvo, brāški, hrvōski, proklěstvo, Spliska* (< *Splitska*, naselje na otoku)²⁰.

U ovome idiomu možemo potvrditi i općejezične mijene koje su karakteristične za sva tri narječja. Naime, dolazi do uklanjanja netipičnih²¹ suglasničkih skupina i to eliminacijom prvoga člana u suglasničkoj skupini, a najčešće je riječ o /pt/, /pš/, /ht/: *tīca, tīč; šenīca; tīt, tīli smo*. Ovjeravamo i primjerima poput *čēr* ('kći'), *dī, kō, sovāt* ('psovati', 'svadati se') i sl.

Asimilacija je poznata kao promjena koja znatno olakšava izgovor pojedinih riječi, a da pritom ne mijenja značenje riječi. Odnosi se na prilagođavanje jedne artikulacije drugoj. U primjerima potvrđujemo kontaktnu i distantnu asimilaciju: *š nīma, š nīn, š nōn; ošūšīt, šašīt, šušilo* ('mjesto za sušenje rublja'). Navedena promjena nije u istih govornika i u istim primjerima jednaka zamaha.

U nekim riječima dolazi do disimilacije. Ovom je pojavom zahvaćena konsonantska skupina /mn/ u kojoj disimilira prvi član: *sedavnā(j)st, osavnā(j)st*. U mjesnome govoru i skupina /mń/ disimilira u skupinu /mj/: *sūmjā, sumjīva, sumjāli smo; đimjačar*. Osim disimilacije u dodiru, u nekim primjerima zabilježavamo i disimilaciju na daljinu: *lebrō, zlāmen*.

U pojedinim situacijama dolazi do umekšavanja nazala, pa se suglasnička skupina /gn/ mijenja u /gń/: *gńzadō, gńōj, gńōjno*. Na kraju riječi umekšavanje je zabilježeno u primjeru *ōrgan* (< organ, 'orgulje')²².

Stari prijedlog /vǎ/ (< */vǃ/) u južnočakavskome se, kao i na većem dijelu središnjega čakavskoga dijalekta, ostvario kao /u/. U ložiškome se javlja: a) kao

²⁰ P. Šimunović u *Rječniku* (2009: 27) donosi iscrpniji popis suglasničkih skupova i njihovih promjena u bračkim govorima te potkrepljuje nizom primjera.

²¹ O tome piše Vranić (2002: 60): „Tipične su početne (i dočetne) suglasničke skupine još od praslavenskoga jezika: /sk/, /st/, /sp/ (/zg/, /zd/, /zb/), /šk/, /št/, /šp/. Struktura im je: frikativ + okluziv. Svaka suglasnička skupina koja nema takvu strukturu netipična je, npr. *pšenica* (okluziv + frikativ), *ptić* (okluziv + okluziv), *pčela* (okluziv + afrikat) itd.”

²² U doslovnome značenju 'orgulje'. Ali se upotrebljava i za 'pjevalište': *Bilo nas je u nedtju mejkō u ōrgan po smo lipo pīvoli*.

samostalan prijedlog: u *butîgu*, u *māju*, u *selõ*; b) u prefikslnim složenicama: *udovîca*, *ulovît*, *unûka*; c) rjeđe u reduciranome obliku: *srîd/srî/sr̃* ('usred'), *tõrik* ('utorak'), *vêčer* ('uvečer'). Jedini primjer u kojem se realizira kao /va/ jest *vazê(s)t*, odnosno *vaz îmat/vaz îmot*. Čuje se i prilog *vázda*²³.

U svim je primjerima, nakon redukcije poluglasa, skupina /vəs/ (< */vbs/) razriješena metatezom (* /vs/ > /sv/): *svâki*, *svêga*, *svê*, *svâ*. Jedino u NA jd. muškoga roda, zbog poluglasa u jakome položaju, potvrđujemo *vàs* (< */vbs̃/): *Jučer je dôša dôma vâs îdan*. ('Jučer je došao kući sav ljutit.');

Kal san tõ rêkla, vâs se zacrvênî. ('Kad sam to rekla, sav se zacrvenio.')

Glagol koji pokriva značenje 'ići' u Ložišćima se, kao i u mnogim čakavskim govorima, izražava dvjema supletivnim osnovama: infinitivnom *hodi-* i prezentskom *gre(d)-* (< *grêd-). Osnova *gre(d)-* zasvjedočena je: a) u prezentu: *Grêñ brã(t) mäsline.*; *Grêñõ na bevõndu?*; *A ne grêtê ùjutro na mîsu?*; b) u oblicima imperativa s česticom 'neka': *Nekã grê s nãmil!*; *Nekã ne grêd ù s tîn çovîkon!*. Glagol *hodî* koristi se: a) u ostalim oblicima imperativa: *Hõl s nãmil!*; *Hõ(l)te s Bõgon!*; b) u perfektu: *Õn ti je hodî lavurã(t) u fãbriku.*; *Mãrica je ùvi hodîla u pãšu u Dõlce.*; *Svê smo hodîli nãnoge jer nîsmõ imãli kakõ*.

2.3. Naglasni sustav

Naglasni je sustav mjesnoga govora Ložišća klasični čakavski tronaglasni sustav koji čine: brzi naglasak (*ã*), dugi naglasak (*â*) i čakavski akut (*ã*).

Brzi je naglasak kratak, odlikuje se silinom i silazne je intonacije. Nikada ne dolazi na /a/ u otvorenome slogu izvan ultime. Svako /ã/ izvan ultime produljuje se u /ã/: *mãšlina*, *pãlica*, *pãmetan*; *lopãta*, *pokãjot se*, *poklãda*. Brzi naglasak na /a/ može se naći u: jednosložnim riječima: *gãd*, *nãš*, *rãt*; na koncu riječi na naglašenome kratkome /a/: *caklã*, *krepãt*, *strahotã*; u futuru: *kupovãću*, *lavurãćeš*, *pobrãćete*. Na ostalim samoglasnicima možemo ga ovjeriti:

- u inicijalnome slogu: *rûzina*, *slîka*, *sprõvod*, *têpal*, *vûna*
- u medijalnome slogu: *govõri*, *gradêle*, *kapûla*, *kopîto*, *negõvi*
- u finalnome slogu: *oltõrû*, *pakêt*, *tobãk*, *vinõ*, *virît*

Dugi je naglasak u kretanju tona lomljen i silazne je intonacije. Nikada ne dolazi na /ɣ/. Dugi naglasak može stajati:

- u inicijalnome slogu: *jõje*, *mûdro*, *põlka*, *rîzi*, *tênda*
- u medijalnome slogu: *gvançêru*, *koltrîna*, *paštîcõda*, *pitûra*, *pokõjni*
- u finalnome slogu: *jedõn*, *kamomîl*, *Mlñû*, *nemõj*, *svojên*

Čakavski je akut u kretanju tona lomljen, obzirom na trajanje je dug, i uzlazne je intonacije. Nikad ne dolazi na /ɣ/. U govoru je vrlo čest, ponajviše zbog duljenja brzoga u otvorenome slogu izvan ultime. Čakavski akut može stajati:

²³ Jedino u kršćanskome pozdravu *Fõljen Îsus – Vázda bûdi*.

- u inicijalnome slogu: *dōšla, kāla, nīmomo, svētega, tūklo*
- u medijalnome slogu: *dohodīje, ostāvit, pasōje, potēgli, udūšen*
- u finalnome slogu: *dužnik, klobūk, nogōn, pedesē(t), rogōč*

Prednaglasna je dužina izrazita, a zanaglasna pokraćena. Prednaglasna nikada ne dolazi ispred akuta. Ostvaruje se ispred:

- brzoga naglasaka: *glōvā, mōhāt, okūpāt, pētāk, prominīt*
- dugoga naglasaka: *kjūčōn, mlīkōn, pūstī, ugrōdī, vrōtī*

Treba istaknuti da mlađe generacije dobro čuvaju mjesto i vrstu naglasaka te u njihovu govoru nije došlo do provođenja nekih akcenatskih inovacija²⁴.

3. Iz morfolologije²⁵

3.1. Imenice

Muškoga su roda imenice *glōd, vlōs, zvōn*²⁶ itd. V jd. imenica muškoga roda ima trojake nastavke: -u (*brātu, mūžu*), -e (*rōjoče, tovāre*), -o (*sīnko*). I jd. ujednačen je nastavkom -on (*čovīkon, kozlīcon*). Jednosložne imenice karakterizira kratka množina (*mīši, šcōpī, vrōzi*). Sibilizacija se ne provodi dosljedno (*krūhi, pētki*, ali *siromāsi, unūci*). U G mn. alterniraju nastavci: -ø (*dōn, lōvoc*), -ov (*gradōv, rogōv*), -ih (*bičérīnih, mladīčih*). Očit je sinkretizam u DLI mn. s nastavkom -ima(n) (*popīma, žmūlīma*).

NAV jd. imenica srednjega roda ima iste oblike na -o (*sīdro, vīnō*), a oblik -e imaju iza palatalnih suglasnika i -c- (*sřce, zdrōvje*). G mn. ima trojake nastavke: -ø (*jōj, mīst*), -ih (*kīlih, kopītīh*). DLI mn. ujednačeni su nastavkom -ima(n) (*korītīma, selīma*).

U Ložišćima i u drugim bračkim govorima ženskoga su roda imenice *bedrā, kōkoš*²⁷, *mēndula* i neke druge te se sklanjaju po a-deklinaciji. Imenica 'kćer' glasi *čēr* (*čērē, čēri*). U DL jd. često se ne provodi sibilizacija (*nogī, rūkī*). G mn. redovito ima -ø (*drōč, kobasīc*), ali i -ih (*famējīh, krāvīh*). DLI mn. najčešće su izjednačeni nastavkom -on (*gorōn, kokošōn*), a potvrđen je i -ima(n) (*molītīvīma, ōvcīma*).

U velikome broju imenica svih rodova u G mn. može se naporedo čuti više nastavaka (*čīpol/čīplīh, svētoc/svēcīh; stabōl/stablīh, vesōl/vēslih; māslīn/māslīnih, smōkov/smōkvīh*).

²⁴ U snimljenome materijalu mladih ispitanika nisu potvrđene nikakve promjene na akcenatskome planu, a i u dugogodišnjem kontaktu s mladim generacijama i praćenjem njihova govora nikada nisam zamijetio neke razlike koje odudaraju od starijih generacija.

²⁵ U članku se navode značajnije morfološke karakteristike ovoga govora te primjeri. Zbog ograničenoga prostora ne donose se neke paradigme i iscrpnija objašnjenja.

²⁶ *Sīnoć me tāko čapō glōd.; Ne bī mu pō vlōs iz glavē da nazovē.; Zōč je popōlnē zvon i mōli zvōn?*

²⁷ U Milni, Bobovišćima i Ložišćima u N jd. je *kōkoš*, dok je u nekim drugim bračkim govorima i *kokošā*.

3.2. Pridjevi

Pridjevi dolaze u određenome i neodređenome obliku. U kosim se padežima rijetko čuje neodređeni oblik pridjeva. Određeni se sklanjaju po pronominalnoj deklinaciji. Prema mekim osnovama u G jd. redovito je -ega (*debělega, žalosnega*), u D jd. -emu (*lūdemu, prōznemu*). Komparativ se tvori nastavcima -ji (*līpji, nīžji*) i -iji (*svitlīji, tvrđīji*). Dodavanjem predmetka nōj- na oblik komparativa tvori se superlativ (*nōjđūbjī, nōjveselīji*). Kao i u drugim bračkim govorima upotrebljava se pridjev *věli* (*Věli pětāk, vělo crikva, Vělo Selō*).

3.3. Zamjenice

U osnovi instrumentala osobnih zamjenica 'ja', 'ti' i povratno-posvojne zabilježeni su men-, teb-, seb- (*s mēnon, s tēbon, sa sēbon*). Posvojne zamjenice dekliniraju se kao određeni pridjevi te imaju kraće i dulje oblike (*mōga/mojēga, tvōga/tvojēga*). Pokazne su zamjenice (*o)vî(n), (o)tî(n), (o)nî(n)*, odnosno u G jd. (*o)vēga, (o)tēga, (o)nēga, ovē, tē, onē*, u D jd. (*o)vēn, (o)tēn, (o)nēn, (o)vōj, (o)tōj, (o)nōj*). U idiomu ovjeravamo i oblike *takōv, (o)vakōv, (o)nakōv*, ali i (*o)tāki, (o)vāki, (o)nāki*). Oblici upitno-odnosnih zamjenica glase *kō, čō, če te kojī, kojō, kojō*. Posvjedočen je u G jd. i stari oblik *čěsa*. Nerijetko se čuju kompoziti prijedloga i A jd. upitne zamjenice: *zōč, pōč, nōč*. Oblici *čihōv, čihōva, čihōvo* upotrebljavaju se namjesto 'čiji', 'čija', 'čije', a prema tome i *svāčihov* ('svačiji'), *nīčihov* ('ničiji'), *ničihōv* ('nečiji'). Neodređena zamjenica 'nitko' glasi *nīko(r)*, dok *nikōr* znači 'netko, tkogod'.

3.4. Brojevi

Od bitnih karakteristika treba navesti da se *jedōn, jelnā, jelnō* sklanja po pronominalnoj deklinaciji (*jelnēga, jelnē; jelnēmu, jelnōj*). Oblik *jelnō* upotrebljava se u značenju 'približno', 'otprilike' (*Nānoge do Stivāna je jelnō ūru-dvī vrēmēna.; U tīsto stāvīš jelnō dēse dēk cūkra.*). U funkciji neodređene zamjenice za značenje 'neki' zasvjedočen je broj *jedōn* (*Iškō te jedōn čovīk iz Nerežišć.*). U N jd. muškoga roda redni brojevi često imaju sekundarno -n (*prvīn, drūgin*).

3.5. Glagoli

U infinitivu je dočetak -i apokopiran. Ako osnova završava na vokal, -t većinom otpada (*olnī, vīdi, ali izīst, ukrēst*). Infinitivni oblici završavaju na -ć, a u nekim primjerima otpada i cijeli nastavak (*posīč, rēc; ispē, pō*)

U prezentu 3. l. mn. potvrđena su tri nastavka (-du, -u, -ju), od kojih su prevladali -du i -u s mogućnosti paralelnih ostvaraja (*gūlu/gūlidu, jēmodu, nōsu/nōsidu, pjūnu, trpū/trpidū*). Zanimjekani oblici prezenta glagola *bīt* i *imāt* glase: *nīsōn, nīsī, nī, nīsmō, nīstē, nīsū; nīmon, nīmoš, nīmo, nīmomo, nīmote, nīmodu/nīmoju*. Glagol 'živjeti' u infinitivu glasi *živīt*, dok su u prezentu potvrđeni oblici: *živēn, živēš, živē, živemō, živetē, živū*. Posebnost je ovoga govora, kao i južnočakavskih govora, tvorba iterativnih prezenta (*dobījen, zapišīje*).

Aorist je nestao iz sustava glagolskih oblika, kao i imperfekt, a čuva se jedino imperfektni oblik glagola 'biti' (*bīšen, bīšeš, bīše, bīšemo, bīšete, bīšedu*). Pomoću njega tvori se tzv. imperativ prošli, način koji označava da je nešto trebalo ili se moglo učiniti u prošlosti (*Bīšeš t ò prīn učinīt!*; *Bīšete dōć po bite bīli vīdili kakō smo urēdīli kūću!*).

Perfekt se često upotrebljava. U upitnim oblicima naglašeni su samo dugi oblici prezenta (*Jestē iz īli onō slakēga?*; *Jesī hi i tī jučēr vīdi?*).

Pluskvamperfekt se tvori pomoću perfekta glagola 'biti' (*Bī mi je dōni ništō rakīje, ma je bŕzo utēka; Bīli smo ni rēkli da nekā u dolāc ispečū mēsa za rōjendon.*).

Futur I. tvori se tako da se enklitički oblici prezenta glagola tīt dodaju na infinitivnu osnovu kada dolaze nakon glagola (*lēću, pasāću, utēću, vīdīću*). Drugačija je situacija kada glagol dolazi nakon enklitike (*jō ću pasāt, tī ćeš vīdit*).

Futur II. tvori se na dva načina: od svršenoga oblika prezenta glagola 'biti' i pridjeva radnoga određenoga glagola (*ako būden hodī, ka(l) būdete nōšli*), te od infinitiva (*ako būde lavurā(t), ka(l) būdemo mečā(t)*).

Za izricanje budućnosti koristi se i tzv. prebduće vrijeme (Menac 1989: 101). Ono označava radnju u budućnosti koja će prethoditi nekoj drugoj radnji. Tvori se od futura I. glagola 'biti' i pridjeva radnoga određenoga glagola (*Kal dōjdemo do Supētra, trajēkt će vēc bī(t) pōrti čā.*).

Imperativ u 2. l. jd. te u 1. i 2. l. mn. nerijetko ima oblike bez -i, odnosno -i- (*mūč/mūšte, učīn/učīnte, ali īškī/īškīte, vazmī/vazmīte*).

Kondicionalni oblici glagola bīt glase *bi(n), biš, bi, bimo, bite, bi(du)*.

Optativ je oblikom jednak glagolskomu pridjevu radnomu, a upotrebljava se za izricanje neke želje. Javlja se u zdravicama i kletvama (*Na dobrō van dōša Bōlīni dōn!*; *Živī nan tī stō gōdišć!*; *Kūga te pomēla!*; *Kōlera vas čapāla!*).

Glagolski prilog sadašnji vrlo je rijedak (*plāčuć*), a glagolski prilog prošli nije zabilježen.

Glagolski pridjev radni u muškome je rodu bez završnoga -l. (v. poglavlje 2.2.)

Glagolski pridjev trpni tvori se pomoću nastavaka -n (*opiturōn, uplākon*), -en (*opāren, zavēžen*), ali i -t (*pūknet, rāspet*).

4. Iz sintakse

Valja istaknuti da je red riječi slobodan, a ponajviše ovisi o tome što govornik želi naglasiti (*Sēdan mākin ūja je učinī ovō godīšće.*; *U konōbu san stāvila da se ne razbīje.*).

Česta su ponavljanja riječi ili dijelova rečenica kako bi se nešto jače istaknulo (*Jō sīnoć lēgla, a telefōn svē zasēbice zvonī, zvonī, zvonī...; Jō govōrin da grēmō u likōrā, a onā da nēće, nēće, i nēće.*).

Posesivno značenje, odnosno izražavanje pripadnosti, ostvaruje se uporabom prijedloga 'od' s imenicom u G (*kāmenica ol stiñō, vēra ol bīlega zlōta, žmūl ol caklā*). Ako je riječ o pripadnosti porodičnoj lozi, tada se ne koristi prijedlog 'od' (*Īvē Gētora, Marīja*

Ruzârije, Mikõ Božë Livë, Tõnko Mâjara) ili se rabi posvojni pridjev (*Îna Kanâjeva, Îna Lûcina, Marîja Lîrina, Marîja Tõmotova, Mõtë Põbotov*).

Nerijetke su sintaktičke konstrukcije prijedloga ‘za’ i infinitiva (*Ovõ mi je za olnît na katâstar.; Tõ mi je vëšta za ubûc u nedîju u crîkvu.*).

Bezlične konstrukcije također dolaze u ovome govoru (*Çapâlo ga je sînoc po su ga õlma odvëli u bõlnîcu.; Dobrõ govõriš, vajâlo bi tõ učinî(t).*).

Konstrukcije glagola *znât* i infinitiva upotrebljavaju se za radnju u prošlosti koja se ponavljala (*Dicâ su znâla hodît õkolo po selû i činî(t) dišpëte stõremu svîtu.; Znõ je zîmi hodî(t) põ dvi ûre za dõc u skûlu.*).

Vrlo su frekventne i elipse, posebno u živome govoru (*Za ûši çu tel!; Nemõj da te šcõpõn!*).

Lične zamjenice upotrebljavaju se namjesto posvojnih (*Znõn, znõn, tëbi brâ(t) lavurõ u Hûmâc.; Jë tëbi otâc iz Drâçevice?*).

Učestali su spojevi prijedloga ‘u’ s G (*Bîli su jûtros u nõs.; Ma nëçû põc u nîh na večëru.*).

Prijedlog ‘radi’ često označuje uzrok (*Radi tëbe san polûdîla.; Svâdili smo se radi zemjë.*).

Oblik *çâ* izriče udaljavanje od nekoga mjesta pa se upotrebljava uz glagole kretanja (*Sûtra grëdû çâ pul Zâdra.; Fõlâ van pûno, grën pomâlo çâ pûl doma.*).

Za izricanje datuma koriste se posebne konstrukcije (*Tõ ti se bîlo dogoðîlo na sëdan trëçega.; I ondâ san na dëve mâja çetrdesëte îša u partizõnë.*).

Često je miješanje akuzativa, lokativa i instrumentala u oznakama mjesta, odnosno akuzativ se upotrebljava namjesto lokativa i instrumentala (*Bî san u Splî(t).; Bî je u kafõnû.; Bîli smo u bõnkû.; Stojî pol smõkvu.; Sedîmõ pri(d) butîgu.*).

Instrumental društva, kao i instrumental sredstva, nerijetko dolazi s prijedlogom ‘s(a)’ (*Bîli smo s(a) rõjocima za krnevõlõn.; Vâ tû savûru maknût s(a) lopâton.*).

5. Zaključak

Ovaj govor pripada južnočakavskomu dijalektu već ikavskim refleksom jata. Stražnji je nazal i samoglasno *l*, dao *u*, kao dok je prednji nazal dao *a* i *e*. Poluglasovi, odnosno *šwa*, također su dali *a*, a može se pronaći i pokoji primjer vokalizacije poluglasa u slabome položaju. Uglavnom će primarno dugo *a* (*â*) prijeći u *o*, kao što će to biti u mnogim južnočakavskim govorima u kojima *â* prelazi u *a* ili u *o* ili u diftong. Slogotvorno je kratko i nema popratnoga vokala, a ovjereno je i sekundarno slogotvorno *r*. Bitna je karakteristika i izostanak *ž* i *ž*, postojanje *t* i *d*, nepostojanje *l*, čuvanje fonema *h*, *v* i *f*. Skupina *dj, odnosno *daj* dale su *j*, rjeđe *d*, a *zgj i *zdj, odnosno *zgaj* i *zdaj*, rezultirale su kao *žj* odnosno *zj*. Završno *-l* nije zadržano se u gl. pridj. rad. m. r., ali jest u imenica i pridjeva i na dočetu sloga. Stari skup *çr* ostaje neizmijenjen. Ložiški je govor šćakavski govor. Kao i u većem dijelu govora južnočakavskoga dijalekta potvrđeni su prijevoini oblici s likom *e* u osnovama nekih glagola, a tako i čuvanje skupine *jd* u prezenskoj

osnovi glagola 'ići'. Za ovaj su govor karakteristični i neki adrijatizmi (prijelaz završnoga -m u -n, depalatalizacija *ʃ*, slabljenje suglasničkih skupova). Bitna je i osobina (tipična za otočne govore ovoga područja) i duljenje kratkoga naglašenog *ã* koje nije u zadnjem slogu. Idiom ima klasični čakavski tronaglasni sustav (*ã, â, ä*). Čuva se prednaglasna duljina. Upotrebljavaju se čakavski likovi pomoćnoga glagola *bit* za tvorbu kondicionala, infinitiv je apokopiran, u G mn. imenica čest je nulti morfem, a nastavci u DLI mn. najčešće su izjednačeni. Futur II. tvori se na dva načina, upotrebljava se tzv. prebduće vrijeme, čuvaju se imperfektni oblici glagola 'biti', čest je imperativ prošli te optativ. Od sintaktičkih osobitosti treba istaknuti brojna izostavljanja, akuzativ koji označava mjesto namjesto kretanja, bezlične konstrukcije, spoj prijedloga 'za' i infinitiva, upotreba prijedloga 'od' i G za izražavanje posesivnoga značenja.

Ogledni primjeri govora

Govornik: **Frane Rakela – Zrno** (rođ. 1923.)

Ūvik. Sômo ka san bî na mǎkinu²⁸, jer san bî brž dvôdese gòdišć nò na mǎkinu. Jer tokǎlo je hodît po žrnôtima²⁹. Ondã na mǎkinu, ondã ne mōgeš u crîkvu i na mǎkinu. Ako si na mǎkinu, ne mōgeš u crîkvu. A ñaće ka san slòbodan... kopô nîsôn ñikad! Sômo jedôn pû(t) san kopô, u četvrti mîsec, vajô çagôd usôdît: onò blîtve, vâko špinôt, kompîrih, tîkov.

Ondã prohòdi jelnã tûkneta³⁰ iz Drãčevice, ondã govôri: „Fôljen Īsus!”

„Vãzda bûdi!”

„Svêto nedîja po nè u crîkvu?” – onã mēni govôri. A tûkneta je dobrò.

A jô govôrin: „A grêš tí?”

A nã govôri: „Grēn, ako će Bôg, u Stivôn”.

A ondã se okrēnila prema mēni i činî: „A jôš ste mlôdi, jemãćete se kã(d) poprãvi!”

Pãmetno mi je odgovorîla – pûno! I tò ne mōgu zòbit. A bîla je tûkneta, dobrò je bîla tûkneta. Ondã je svãk hodî, bîlo je sramotã ne pòć. Vêliko sramotã. Bî bi îša na lôžje ko jê jemô bēštije, a svãk je jemô bēštije. Ondã bi bî gulî oštrîce³¹ do dëve ûrih, dõjde dõma, hîti žerã bēštiji, ondã u selò i u crîkvu. Kal dõjden iz crîkve, dõjden dõma, ondã onò obîdvo(t), ondã jõpe îde u oštarîju³² i na balòte i svè, ondã jõpe kolò trî, četîri bõta³³ bûde večêrña³⁴ i jõpe svî u crîkvu. Tãko se ûvi hodîlo u crîkvu – nîmo tõtê. Za mój ûkus je nõjbòji bî don Tõnko Īvelîc i don D'îno Bonãcîc – M(i)lnãranin i Pròžničanin.

²⁸ Ispitanik je radio u uljari, na stroju (*mǎkini*) za proizvodnju ulja.

²⁹ *Žrnôta* znači 'nadnica'.

³⁰ Netko tko nije sasvim normalan, blesast, glupav.

³¹ Vrsta trave.

³² Seoska gostionica, krçma.

³³ *Bõt* znači 'sat': *jedôn bõt, dvò bõta, trî bõta, četîri bõta*. Od 5 se upotrebljava *ûra: pêt ûrih, šêst ûrih* itd.

³⁴ *Veçêrña* je „predveçernji crkveni obred (s pjevanjem psalama)” (Šimunoviç 2009: 1014). U manjim braçkim mjestima posebno se drži do ovoga liturgijskoga obiçaja.

Govornik: **Mate Bradašić** (rođ. 1929.)

A znôš ka san jô na Vêlu Gôspû vodî procesûn³⁵? Nê znoš ni tò! Tò ti je bîlo ka je bî vòdê don Vîsko. Don Vîsko je rêka da je Vêlo Gôspâ u pêtâk, a mí ćemo u nedîju prîn rêc mîsu i učinî(t) procesûn – nedîju prîn Vêle Gospê. Ondâ je tò rêka iz oltôrà, ondâ su ga dočekoli vônka i ondâ su mu rêkli ako ne môge radi Stivâna, jer je ôn služi i u Stivânu, da nan rêce mîsu na Vêlu Gôspû u pòlnê, mí smo zadovolni i u pòlnê, sômo da je na rêzin dôn. A ôn da nê! Ondâ dôšla nedîja, jô mu namîsti kîp Gospê nasrî crikve i zvonî, ali... nî dôša nîkor u crikvu! Sômo ôn, Mandalêna Lončîca, Štêfê i jô. I ondâ nî bîlo çò, ondâ je rêka pr Gôspû ruzôrij³⁶, i upòlî zvôna. I ûru ì po je zvonî zadespê! Ondâ ništa... ali večer prîn Vêle Gôspê kolò ôsan ûrih zvonî telefôn, i zovê don Vîsko, i lîpo svê... da nêće dôc za procesûnô, ali da nekâ Môtê vòdi procesûn! I tâko ti je tò bîlo. Sutradôn procesûn – ma nî bîlo mâške u selû da nî dôšla za procesûnô! Svî su dôšli!

Literatura

- Finka, Božidar, „Čakavsko narječje”, Čakavska rič, 1, Split, 1971., str. 11-71.
- Finka, Božidar, „Naputak za ispitivanje i obrađivanje čakavskih govora”, u: *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 3, Zagreb, 1973., str. 5-77.
- Galović, Filip, „Fonološke značajke govora Milne na otoku Braču”, Čakavska rič, Split, 2012., str. 87-100.
- Hraste, Mate, „Čakavski dijalekat ostrva Brača”, u: *Srpski dijalektološki zbornik*, 10, Beograd, 1940., str. 3-66.
- Jutronić, Andre, „Naselja i porijeklo stanovništva na otoku Braču”, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, 34, Zagreb, 1950., str. 5-84.
- Ivić, Pavle, „Prilog karakterizaciji pojedinih grupa čakavskih govora”, u: *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 5, Zagreb, 1981., str. 67-91.
- Kurtović, Ivana, Vidović, Domagoj, „Neutralizacija dugoga i kratkog *a* u južnočakavskim otočnim govorima”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 31, Zagreb, 2005., str. 389-400.
- Lisac, Josip, *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*, Zagreb, 2009.
- Lukežić, Iva, *Govori Klane i Studene*, Crikvenica, 1998.
- Lukežić, Iva, *Zajednička povijest hrvatskih narječja, 1. Fonologija*, Rijeka, 2012.
- Menac-Mihalić, Mira, „Glagolski oblici u čakavskom narječju i u hrvatskom književnom jeziku”, *Filologija*, 17, 1989., Zagreb, str. 81-109.
- Moguš, Milan, *Čakavsko narječje: fonologija*, Zagreb, 1977.

³⁵ *Procesûn/precesûn* u značenju 'vjerski ophod'.

³⁶ Molitva krunice.

- Moguš, Milan, „Fonološki kriteriji za određivanje čakavskoga narječja”, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 13, Zagreb, 1973., str. 23-36.
- Moguš, Milan, „Prva razvojna faza hrvatskosrpskoga konsonantizma”, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 10, Zagreb, 1968., str. 123-130.
- Skok, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1971.
- Skok, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1972.
- Šimunović, Petar, *Čakavska čitanka*, Zagreb, 2011.
- Šimunović, Petar, „Čakavština srednjodalmatinskih otoka”, *Čakavska rič*, I, Split, 1977., str. 5-65.
- Šimunović, Petar, *Rječnik bračkih čakavskih govora*, Zagreb, 2009.
- Šimunović, Petar, *Toponimija otoka Brača*, Supetar, 1972.
- Šimunović, Petar, *Vodič po otoku: Brač*, Zagreb, 1987.
- Turk, Marija, *Fonologija hrvatskoga jezika*, Rijeka – Varaždin, 1992.
- Vranić, Silvana, *Govori sjeverozapadnoga makrosustava na otoku Pagu*, 1. *Fonologija*, Rijeka, 2002.

SUMMARY

Filip Galović

LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF THE LOCAL IDIOM OF LOŽIŠĆA (THE ISLAND OF BRAČ)

This paper presents the results of a research into the local idiom of Ložišća. Phonological, morphological and basic syntactic characteristics of this idiom have been analysed. The linguistic characteristics analysed in this paper confirm that this idiom belongs to the South Chakavian dialect. This idiom is important because it preserves Chakavian linguistic features well.

Key words: *Ložišća; the island of Brač; phonology; morphology; syntax; South Chakavian dialect*